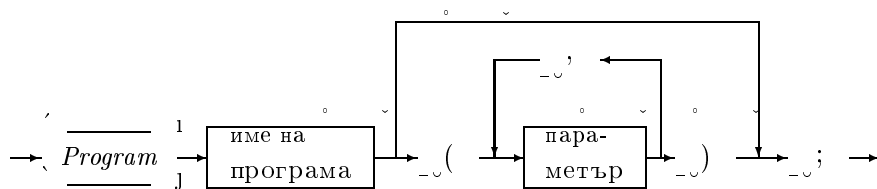

2.3 Пораждащи граматик

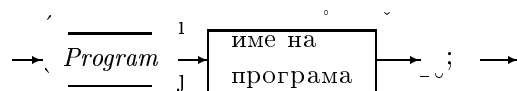
Повечето от описанията на алгоритмичните езици от високо ниво, съдържат един задължителен раздел, в който формално се описва синтаксисът на съответния език. Напоследък, за тази цел най-често се използват синтактични диаграми или дефиниции, посредством метазезикът наречен Бекус-Наурова форма.

Да разгледаме една синтактична диаграма, определяща понятието "заглавие на програма" в алгоритмичния език *Pascal* (Фиг. 2.3.1).

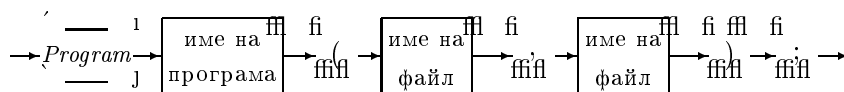
Фиг. 2.3.1

Всеки път по тази диаграма преминава през няколко "възла". Най-простият или най-краткият път, например е зададения на Фиг. 2.3.2.

Фиг. 2.3.2

По-сложен е пътят на Фиг. 2.3.3.

Фиг. 2.3.3

Не е трудно да се види, че съществуват безбройно много пътища по диаграмата, които съответствуват на всевъзможните определения на понятието "заглавие на програма". Разбира се, конкретните реализации на езика *Pascal*, налагат ограничения

върху броя на пътищата по дадената синтактична диаграма, но това за нашите разглеждания не е важно.

Равностойна дефиниция на същото понятие може да се даде и чрез Бекус-Науровата форма, която няма да разглеждаме сега.

На горната диаграма, възлите са разположени в овални или в правоъгълни блокове. Така например *Program*, е поставено в овален блок, а "име на програма" в правоъгълен. Разликата между двата блока е, че думите записани в овалните блокове са елементи (запазени думи или символи) от езика, а тези които са в правоъгълните блокове не са елементи на езика и те подлежат на дефиниране, чрез синтаксиса на езика.

Тази разлика между блоковете в синтактичните диаграми, е причина думите в овалните блокове да се наричат *терминални символи* на езика, а тези в правоъгълните – *нетерминални символи* на езика.

Ясно е, че всяка коректна програма представлява нетерминален символ на съответния език.

От друга страна, описанието на алгоритмичните езици включва и редица други изисквания, които не могат да се изразят, чрез синтактични диаграми (например изискването всички променливи да се опишат относно своя тип и др.).

Използвайки аналогията с по-горния пример, ще определим формален модел на граматика, която поражда съответен на нея формален език.

Определение 2.3.1 *Под пораждаща граматика Γ разбираме наредена четворка $\Gamma = \langle V, W, S, P \rangle$, където V е крайно множество (азбука) от терминални символи, W – крайно множество (азбука) от нетерминални символи, S – начален символ на граматиката, който е и елемент на W и P е крайно множество от наредени двойки (α, β) , за които $\alpha, \beta \in (V \cup W)^*$ като α има поне един нетерминален символ.*

Елементите на V най-често ще означаваме с малки латински букви $a, b, \dots$ (евентуално с индекси $a_1, a_2, \dots$), докато нетер-

миналните символи от W най-често ще означаваме с главните латински букви $A, B, \dots$ (евентуално с индекси $A_1, A_2, \dots$).

По-нататък, за избягване на двусмислие при пораждање на думи, ще предполагаме $V \cap W = \emptyset$.

Прието е елементите на P да се наричат още *правила* или *продукции* на граматиката Γ . Също така, ако $(\alpha, \beta) \in P$ това често се означава с $\alpha \rightarrow \beta$, като символът " $\rightarrow$ " не е нито във V , нито в W .

Нека μ и ν са две думи от $(V \cup W)^*$. Ще казваме, че μ се *извежда непосредствено от* ν в граматиката $\Gamma = \langle V, W, S, P \rangle$, ако съществуват думи $\alpha_1, \alpha_2 \in (V \cup W)^*$ и правило $\alpha \rightarrow \beta$ в P така, че

$$\nu = \alpha_1 \alpha \alpha_2 \text{ и } \mu = \alpha_1 \beta \alpha_2.$$

Когато μ се извежда от ν в Γ ще пишем $\nu \stackrel{\Gamma}{\vdash} \mu$ или само $\nu \vdash \mu$, ако граматиката Γ се подразбира.

Ако $\omega_1, \omega_2, \dots, \omega_n$ са думи над $V \cup W$, за които

$$\omega_1 \stackrel{\Gamma}{\vdash} \omega_2 \stackrel{\Gamma}{\vdash} \dots \stackrel{\Gamma}{\vdash} \omega_n,$$

ще казваме, че тази редица от думи е *извод на* ω_n *от* ω_1 *в* Γ .

Често това ще означаваме с $\omega_1 \stackrel{\Gamma}{\models} \omega_n$ или само $\omega_1 \models \omega_n$.

Броят на непосредствените изводи $\omega_i \vdash \omega_{i+1}$ в горната редица, ще наричаме *дължина на извода* $\omega_1 \models \omega_n$.

Всяка дума $\omega \in (V \cup W)^*$, за която $S \models \omega$ се нарича *сентенциална форма* на граматиката Γ .

От казаното следва, че ако в P има правило $\alpha \rightarrow \beta$, то във всяка дума от вида $\alpha_1 \alpha \alpha_2$ поддумата α може да се замени с β и по този начин да се получи думата $\alpha_1 \beta \alpha_2$.

Определение 2.3.2 Множеството от всички думи ω над V , за които $S \stackrel{\Gamma}{\models} \omega$ се нарича **формален език над V** , породен от граматиката Γ .

Често този език се означава с $L(\Gamma)$.

Ще казваме, че граматиките Γ_1 и Γ_2 са *еквивалентни*, ако $L(\Gamma_1) = L(\Gamma_2)$.

Често ще използваме означенията $\alpha \rightarrow \beta|\gamma|\delta|\dots|\kappa$ за групата от правила $\alpha \rightarrow \beta, \alpha \rightarrow \gamma, \alpha \rightarrow \delta, \dots, \alpha \rightarrow \kappa$.

Пример 2.3.1 Нека $\Gamma_1 = \langle V, W, S, P \rangle$ е пораздаща граматика, за която $V = \{a, b\}, W = \{S, A, B\}$, S е начален символ и P се състои от правилата

$$S \rightarrow A|B, \quad A \rightarrow aA|a, \quad B \rightarrow bB|b.$$

Не е трудно да се покаже, че от тази граматика могат да се породят всички думи от вида $\alpha = a^n, n \geq 1$ или от вида $\beta = b^n, n \geq 1$.

Пример 2.3.2 Нека Γ_2 има същите азбуки V и W , както в предходния пример, а P се състои от правилата

$$S \rightarrow aA|bB|a|b, \quad A \rightarrow aA|a, \quad B \rightarrow bB|b.$$

Лесно се показва, че $L(\Gamma_1) = L(\Gamma_2)$. Следователно Γ_1 и Γ_2 са еквивалентни пораздащи граматики.

Пример 2.3.3 Нека $\Gamma_3 = \langle V, W, S, P \rangle$ е граматика, за която $V = \{a, b\}, W = \{S\}$ и P се състои от правилата

$$S \rightarrow aSb|ab.$$

В тази граматика думата a^3b^3 може да се породи, чрез извода:

$$S \vdash aSb \vdash aaSbb \vdash aaabbb.$$

Също така лесно се показва, че

$$L(\Gamma_3) = \{a^n b^n \mid n \geq 1\}.$$

Ясно е, че Γ_3 не е еквивалентна на Γ_1 и Γ_2 , но тя се различава от тях и по това, че началният символ S се среща и в дясната страна на правилата в Γ_3 . Съществува граматика Γ' , еквивалентна на Γ_3 , за която в дясната страна на правилата, началният символ не се съдържа.

Лема 2.3.1 *Нека $\Gamma = \langle V, W, S, P \rangle$ е граматика, която има правила, в които началният символ се съдържа в дясната им страна. Съществува граматика Γ' , еквивалентна на Γ и в дясната страна на правилата на Γ' , началният символ на Γ' не се съдържа.*

Доказателство: Нека $\Gamma' = \langle V', W', S', P' \rangle$ е граматика, за която:

- (i) $V' = V$
- (ii) $W' = W \cup S'$, където $S' \notin V \cup W$
- (iii) S' е начален символ на Γ'
- (iv) в P' са всички правила на P и за всяко правило $S \rightarrow \alpha$ от P се добавя правилото $S' \rightarrow \alpha$.

Очевидно в P' всички правила са с дясна страна, която не съдържа S' .

Да се убедим, че $L(\Gamma) = L(\Gamma')$.

Нека $\omega \in L(\Gamma)$. Следователно съществува извод $S \stackrel{\Gamma}{\vdash} \omega$. Ако дължината на този извод е 1, то в P има правило $S \rightarrow \omega$ и следователно в P' има правило $S' \rightarrow \omega$, т.е. $\omega \in L(\Gamma')$. Ако дължината на извода $S \stackrel{\Gamma}{\vdash} \omega$ е по-голям от единица, то имаме

$$S \stackrel{\Gamma}{\vdash} \alpha \stackrel{\Gamma}{\vdash} \omega,$$

където $S \rightarrow \alpha$ е правило в P . Следователно в P' съществува правило $S' \rightarrow \alpha$. Тъй като всички правила в P са правила на P' , индуктивно следва, че

$$S' \stackrel{\Gamma'}{\vdash} \alpha \stackrel{\Gamma'}{\vdash} \omega, \text{ т.е. } \omega \in L(\Gamma').$$

Нека сега $\omega \in L(\Gamma')$. Следователно съществува изводът $S' \stackrel{\Gamma'}{\vdash} \omega$. Ако този извод има дължина 1, то $S' \rightarrow \omega$ е правило в P' и следователно $S \rightarrow \omega$ е правило в P , т.е. $\omega \in L(\Gamma)$. Ако изводът $S' \stackrel{\Gamma'}{\vdash} \omega$ има дължина по-голяма от 1 можем да запишем

$$S' \stackrel{\Gamma'}{\vdash} \alpha \stackrel{\Gamma'}{\vdash} \omega,$$

където $S \rightarrow \alpha$ е правило в P' . Следователно $S \rightarrow \alpha$ е правило на P . Но тогава S' не участва в нито една дума от извода $\alpha \stackrel{\Gamma}{=} \omega$. Ето защо, този извод може да се осъществи и с правилата в P , т.е.

$$S \stackrel{\Gamma}{\vdash} \alpha \stackrel{\Gamma}{=} \omega$$

е извод в Γ . Следователно $\omega \in L(\Gamma)$. $\square$.

За граматиката Γ_3 от Пример 2.3.3, получаваме следната граматика Γ'_3 еквивалентна на нея:

$$\Gamma'_3 = \langle \{a, b\}, \{S, S'\}, S', \{S' \rightarrow aSb|ab, S \rightarrow aSb|ab\} \rangle,$$

която не съдържа началния символ S' в дясната страна на своите правила.

Оказва се, че всички пораждащи граматики могат да бъдат класифицирани по отношение на структурата на техните правила.

Пораждащи граматики, които имат правила от вида

$$\alpha A \beta \rightarrow \omega, \quad \alpha, \beta, \omega \in (V \cup W)^*, \quad A \in W$$

се наричат граматики от *общ вид* или *от тип 0*.

Пораждащи граматики, на които правилата са от вида

$$\alpha A \beta \rightarrow \alpha \omega \beta, \quad \omega \neq \varepsilon, \quad \alpha, \beta, \omega \in (V \cup W)^*, \quad A \in W$$

се наричат *контексни граматики* или *от тип 1*.

Очевидно A може да се замества с ω само, ако има дадения контекст $\alpha - \beta$. Често α се нарича ляв, а β – десен контекст на A . Тъй като $|\alpha \omega \beta| \geq 1$, то празната дума не се поражда в тези граматики. Ето защо, когато е необходимо ще добавяме и правилото $S \rightarrow \varepsilon$ и получената граматика отново ще смятаме за контекстна. Правилото $S \rightarrow \varepsilon$ може да бъде използвано само еднократно в изводите и при това само за извода $S \models \varepsilon$. Ето защо това правило не влияе върху останалите думи, различни от ε и породени от граматиката.

Пример 2.3.4 Граматиката

$$\Gamma_4 = \langle \{a, b, c\}, \{S, A, C\}, S, \{S \rightarrow aSAC|abc, \\ cA \rightarrow Ac, bA \rightarrow bb, C \rightarrow c\} \rangle$$

е контекстна и тя поражда всички думи от вида

$$\alpha = a^n b^n c^n \text{ за } n \geq 1.$$

Пораждащи граматиките, на които правилата са от вида

$$A \rightarrow \omega, \quad A \in W, \quad \omega \in (V \cup W)^+$$

се наричат *безконтекстни* или *от тип 2*. Както в случая на контекстна граматика, може да се добави правило $S \rightarrow \varepsilon$, което се използва само за пораждаване на празната дума.

Пример 2.3.5 Граматиката

$$\Gamma_5 = \langle \{a, b\}, \{S, A, B\}, S, \{S \rightarrow AB, A \rightarrow aA|a, B \rightarrow bB|b\} \rangle$$

е безконтекстна и тя поражда езика

$$L(\Gamma_5) = \{a^n b^m \mid n, m \geq 1\}.$$

Пораждащи граматиките, чиито правила са от вида

$$A \rightarrow aB|a, \quad A, B \in W, \quad a \in V$$

се наричат *автоматни* или *от тип 3*. И тук е допустимо да се причисли правилото $S \rightarrow \varepsilon$, което може да се използва само за пораждането на празната дума.

Пример 2.3.6 Граматиката

$$\Gamma_6 = \langle \{a, b\}, \{S, A, B\}, S, \\ \{S \rightarrow aA|bB|a|b, A \rightarrow aA|a, B \rightarrow bB|b, S \rightarrow \varepsilon\} \rangle$$

е автоматна и поражда езика

$$L(\Gamma_6) = \{a^n \mid n \geq 0\} \cup \{b^n \mid n \geq 0\}.$$

Ясно е, че всяка автоматна граматика е безконтекстна, всяка безконтекстна граматика е контекстна и всяка контекстна граматика е граматика от общ вид. Налице са следните включвания: $\{\text{граматики от тип 3}\} \subset \{\text{граматики от тип 2}\} \subset \{\text{граматики от тип 1}\} \subset \{\text{граматики от тип 0}\}$.

Тези включвания, често се наричат *йерархия на Чомски* за поразждащите граматики.

Езиците породени от граматика от тип i ($i = 0, 1, 2, 3$) се наричат *езици от тип i* за $i = 0, 1, 2, 3$ или още *езици от общ вид, контекстни, безконтекстни и автоматни*, съответно.

Аналогично на поразждащите ги граматики и породените езици образуват йерархия на Чомски.

Без особени затруднения, може да се докаже следната лема.

Лема 2.3.2 *Ако L е формален език от тип i ($i = 0, 1, 2, 3$), то и езиците $L \cup \{\varepsilon\}$ и $L \setminus \{\varepsilon\}$ са от същия тип i .* $\square$

З а д а ч и

1. Да се определи езикът, който се поразжда от граматиката Γ , ако

- а) $\Gamma = \langle \{a, b\}, \{S, A\}, S, \{S \rightarrow \varepsilon | A, A \rightarrow Ab | aA | a | b\} \rangle$;
- б) $\Gamma = \langle \{a, b, c\}, \{S\}, S, \{S \rightarrow aSa | bSb | c\} \rangle$;
- в) $\Gamma = \langle \{a, b\}, \{S, A, B\}, S, \{S \rightarrow A, A \rightarrow aAb | B, B \rightarrow bB | b\} \rangle$.

2. Да се опише граматика, която поразжда следните езици:

- а) $L = \{a^n b^{2n} \mid n \geq 1\}$;
- б) $L = \{a^n b^2 a^n \mid n \geq 1\}$;
- в) $L = \{a, ab, abb, abbb\}$;
- г) $L = \{\alpha \in \{a, b\}^* \mid \alpha \text{ няма за поддума } a^2\}$;
- д) $L = \{\alpha \in \{a, b\}^* \mid \text{в } \alpha \text{ броя на появяванията на буквата } a \text{ е два пъти по-голям от броя на появяванията на } b\}$;
- е) $L = \{\alpha \in \{a, b\}^* \mid \alpha = \overline{\alpha}, \text{ където } \overline{\alpha} \text{ е думата } \alpha \text{ четена отдясно наляво}\}$;
- ж) $L = \{\alpha \in \{0, 1\}^* \mid \alpha \text{ започва с две нули}\}$;
- з) $L = \{\alpha \in \{0, 1\}^* \mid \alpha \text{ има нечетен брой единици}\}$;

и) $L = \{\alpha \in \{0, 1\}^* \mid \alpha \text{ съдържа точно една нула}\};$

к) $L = \{\alpha \in \{0, 1\}^* \mid \alpha \text{ не завършва с две единици}\}.$

3. Да се докаже, че една граматика $\Gamma = \langle V, W, S, P \rangle$, непораждаща ε е автоматна точно тогава, когато съществува еквивалентна на нея граматика, чиито правила са от вида

$$A \rightarrow Ba|a, \quad A, B \in W, \quad a \in V.$$